

Introducere în Exegeza Noului Testament

OCTAVIAN BABAN

INTRODUCERE ÎN EXEGEZA NOULUI TESTAMENT

Ediție online, 2015

Curs BA, MA, ITBB

Note de curs

Octavian Baban

Definirea exegezei

Ghidul de Exegeza Noului Testament prezintă conceptul de exegeză și metodele exegetice folosite în NT. El urmărește încurajarea analizelor exegetice asupra textului grecesc al Noului Testament în vederea dezvoltării unei teologii biblice bine fundamentate, corecte, și în vederea facilitării comunicării cuvântului lui Dumnezeu (prin studii biblice, predicare, prezentări generale, etc.).

În general, exegeza este un studiu care se aplică mai multor tipuri de comunicare, de formate diferite și pe diverse suporturi (media). Cineva ar putea face, astfel, exegeza unui film, a unui tablou, a unui spot publicitar, a unei cărți, a unui dans, a unui ansamblu arhitectonic, a unui interior (amenajare interioară a unei săli, a unei camere, etc.), a unui parc sau a unei grădini, a unei expresii faciale sau, bineînțeles, a unui text. Mesajul exegetat poate să fi fost comunicat într-un trecut îndepărtat sau, dimpotrivă, în prezent; în propria cultură sau într-o cultură străină nouă, caz în care trebuie lămurite echivalențele, termenii, semnificațiile.

Textul, mesajul și caracteristicile lui

În teoria comunicării textul poate fi definit ca o „formă structurată a unui comportament uman, oferită spre comunicare.”¹ Deoarece comunicarea prin lucruri nu poate fi păstrată, transmisă peste timp sau distanțe, cu ușurință, comunicarea prin semne și, în speță, prin semne scrise, deci prin text, este una extrem de importantă. Experiențele, ideile, se comunică prin semne vizuale și auditive (litere, semne de punctuație, sunete, intonații) și prin reprezentări complexe (asocieri de semne, semne complexe: cuvinte, propoziții, hărți, desene). Semnele, și prin asociere cu ele - textul, sunt indicații abstracte nenaturale, inventate de om pentru a asigura comunicarea unui mesaj (codificare sau încriptare prin conceptele și contextul autorului, transport prin text sau alte mijloace media, deciptare sau decodificare prin conceptele și contextul destinatarului).² Exegeza își propune, astfel, înțelegerea, recuperarea interpretării primare a unui text, așa cum a intenționat autorul lui când a transmis acea comunicare primului său destinatar.

AUTORUL

Aici apare, bineînțeles, nevoia de a face o distincție între cine este autorul unui text și cine este destinatarul primar, avut în vedere de autor. În cazul textului biblic, prin doctrina inspirației, se înțelege că există un autor

¹ I. Pânzaru, *Practici ale interpretării de text* (Iași: Polirom, 1999), 30.

² I. Pânzaru, *Practici ale interpretării*, 32. În privința aceasta, conform Bibliei, cel ce inventează semnul ca vehicul de comunicare este chiar Dumnezeu, în Gen. 4:15, când îi pune lui Cain un semn prin care oricine îl va întâlni va înțelege că nu trebuie să îlucidă din răzbunare pentru Abel.

uman și unul divin. Autorul uman a avut, cu siguranță, un destinatar primar, când a compus textul. Uneori, însă, destinatarul poate avea un caracter colectiv (scrisorile sobornicești, sau catolice), iar acest destinatar colectiv poate transcende istoria, și poate cuprinde întregul creștinătății, până în ziua de azi. Cel puțin aceasta este intenția recunoscută de creștini cu privire la autorul divin (Duhul Sfânt, Sfânta Treime), care a dat cuvântul său ca să slujească de mărturie tuturor celor ce îl vor citi, nu doar destinatarilor primari. Desigur, că tocmai aici intervine nevoia de a stabili sensul celor comunicate: este Deuteronomul o carte care trebuia înțeleasă în același fel în timpul lui Moise, al lui David, al lui Isus, și al cititorului creștin de astăzi – care nu face parte din statul Israel, și pentru care Legea de pe Sinai, nu mai reprezintă o lege de organizare a vieții publice, nici un legământ cu Dumnezeu care încă mai este în vigoare (întrucât el a fost înlocuit, de legământul prin jertfa lui Isus Hristos)?

Revenind la comunicarea prin *text*, trebuie arătat că ea depinde de *concepte* (cuvinte, vocabular, conotații), organizate în construcții logice (propoziții) conform unor reguli (gramatica limbii). Înțelegerea unui text pleacă tocmai de la *harta conceptelor* care este înțeleasă prin regulile gramaticale de conexiune dintre aceste concepte. *Sensul* textului este „un anumit fel de a lega între ele elementele de înțeles,” în așa fel încât să existe o coerență internă și o coerență cu situația sau cheia majoră de interpretare a acelu text.³ Înțelegerea este un

³ I. Pânzaru, *Practici ale interpretării*, 37. O interpretare de text ține cont de textul de interpretat (*interpretandum*) și de referința principală sau contextul principal, de cheia care asigură interpretarea textului (*interpretatum*). De exemplu, Gal. 5:12 „Și, schilodească-se odată cei ce vă tulbură!” este *interpretandum*-ul, iar *interpretatum*-ul este faptul, cheia că Pavel, ca autor, este un apostol cu autoritate, în stare să evalueze legalismul învățătorilor falși și să îi certe, să îi acuze,

proces de reaşezare a conceptelor, de către destinatar, care încearcă să recupereze mesajul autorului, felul în care acesta a folosit conceptele transmise.⁴ Un text poate avea mai multe nivele de sens şi, astfel, mai multe nivele de înţelegere. Poate exista o primă înţelegere şi una secundă (Jaspers), una intenţionată de autor şi alta închipuită de destinatar, etc. Astfel, înţelegerea are un anumit grad de relativitate şi depinde de contextele în care se realizează codificarea şi trimiterea, respectiv, receptarea comunicării, de cultura şi convenţiile existente între autor şi destinatar.⁵

Interpretarea textelor şi deconstructivismul

Odată cu operele lui J. Derrida⁶, a apărut ideea că un text este un asamblu de simboluri care nu are un înţeles

---

sau să îi ironizeze (sensul textului putea fi altul dacă, de exemplu, autorul era un general care spunea aceste cuvinte despre militarii înfierbântaţi din armata adversă, etc.; cf. *op.cit.*, 48).

⁴ Cf. Pânzaru, *Practici ale interpretării*, 41: „Înţelegerea este procesul, care durează în timp şi se poate structura în faze distincte, al elaborării unui sens prin identificarea obiectelor gândite şi a relaţiilor dintre ele.”

⁵ Relativitatea întreprinderii se bazează pe faptul că există numeroase contexte interpretative iar înţelesurile coerente ale unui text, în asemenea contexte, pot fi, de asemeni, foarte variate. Înţelegerea este însă un proces reiterativ, uneori dialogat, de verificare a coerenţei, a potrivirii dintre contextul autorului şi cel al destinatarului, astfel încât reconstituirea mesajului să fie cât mai apropiată de intenţia autorului. Intenţia autorului este o ipoteză plauzibilă, fundamentală în comunicare: cei mai mulţi autori de comunicări spun ceva gândindu-se la ceva, nu vorbesc în mod incoerent.

⁶ J. Derrida, *Speech and Phenomena*, trans. by D. Allison (Evanston Illinois: Northwestern University Press, 1973); J. Derrida, *Writing and Difference*, trans. by A. Bass (London: Routledge, 1978), idem, *Dissemination*, trans. by B. Johnson (Chicago: University of Chicago Press, 1981); idem, *Of Grammatology*, trans. by G. Spivak (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1997), etc.

în sine, ci capătă un alt sens de fiecare dată când este interpretat de cineva. Cheia înțelesului se află în mintea cititorului, a interpretului, nu în recuperarea intenției autorului textului. Demersul de recuperare a intenției autorului ar părea, astfel, să fie destinat eșecului total, iar textul ar suporta înțelesuri multiple în funcție de cititor.

Unul din motivele unei asemenea interpretări multiple este pierderea legăturii cu autorul, cu codificarea inițială a comunicării. Totuși, există argumente care pot dovedi că sensurile inițiale au parte de o anumită ancorare culturală, psihologică. În ce privește textele scrise în limbile apropiate limbilor europene (texte greco-latine, de exemplu), folosirea acestor continuă a acestor limbi în studiile clasice a asigurat o continuitate a interpretării și înțelegerii vocabularului. De asemeni, mai există și alte repere majore de ancorare a sensului într-un mod care transcende cultura: stabilitatea realității externe omului și stabilitatea comportamentală și psihologică a individului uman. O abordare psihologică a limbajului atrage astfel atenția asupra unor comportamente comune oamenilor, dincolo de cultură, care indică existența unor structuri și paradigme centrale, transmise genetic și comunitar (social). Din punct de vedere creștin, starea și nevoia omenească după mântuire nu s-a schimbat de-a lungul istoriei, și nici soluția lui Dumnezeu, prin Isus Hristos. De aceea, mesajul NT este inteligibil dincolo de cultură, plecând însă de la datele culturale iudaice. Desigur, medierea sensului comunicării prin Duhul Sfânt este un alt factor major în medierea predicării evangheliei. Duhul Sfânt ca atare, însă, nu este ceva care se supune ușor investigației umane.

CONTEXTUL ȘI CO-TEXTUL

Textul funcționează, de obicei, într-un text mai mare, mai cuprinzător: *co-textul* (textul apropiat, proxim) și într-o sumă de realități existente la momentul comunicării, care definesc *contextul comunicării* și care

asigură asocierile de semnificații și funcționalitatea textului (context istoric, cultural, bisericesc, literar).

Contextul este extrem de important în selectarea sensului unui text, pentru că un mesaj anume poate fi ambiguu și poate avea diferite înțelesuri, în funcție de contextul său. De exemplu, exclamația „asta-i marfă!” poate însemna o prezentare a mărfii dintr-un depozit (marfă de calitate) sau o caracterizare entuziastă a unei situații sau a unei persoane sau a unui obiect care corespunde din punct de vedere al calității (este „marfă”, adică foarte convenabil(ă), foarte plăcut(ă), etc.). Cheia interpretării acestui mesaj este situația sau contextul rostirii acestor cuvinte. De multe ori, parte integrantă din cheia de înțelegere a unui text este și autorul însuși, căci el definește asocierile dintre cuvinte, influențează conținutul de idei și hotărăște funcționalitatea textului. „Întrucât textul este un act al autorului, analiza actului ne obligă să considerăm și actorul în măsura în care este exprimat de actul lui.”⁷

---

⁷ I. Pânzaru, Practici ale interpretării, 37.

Definirea exegezei

DELIMITĂRI ȘI DEFINIȚIE

Sfera semantică a exegezei include câțiva termeni asociați, până la un punct chiar sinonimi, cum ar fi termenii tehnici hermeneutică, interpretare, analiză, și cei comuni explicație, elucidare, înțelegere. Termenul **hermeneutică** (variante în limba română: ermineutică, erminie; gr. ἑρμηνευτής, interpret, secretar; ἑρμηνεία: interpretare, explicație), după cum indică și etimologia, se referă tot la înțelegerea prin explicații și analiză a unui mesaj (discurs scris sau vorbit). Pentru unii autori, cum ar fi C.F. Evans, exegeză și hermeneutică (împreună cu termenul „interpretare”) nu înseamnă decât unul și același lucru.⁸ Totuși, studiile mai recente tind să folosească conceptul de hermeneutică în sens specializat, aplicat la elucidarea înțelesului pe care îl are un text pentru cititorul contemporan.⁹ Referitor la termenul **interpretare** (lat. *interpretari*) acesta înseamnă, de asemeni, a explica, a traduce sau a înțelege, dar conținutul său tinde să fie unul general, care include în aria sa semantică atât hermeneutica cât și exegeza.

Etimologic, cuvântul **exegeză** (cf. gr. ἐξήγησμαι) vine de la două cuvinte grecești, *ex* - care înseamnă afară, și *ago* - care înseamnă a conduce. Practic, termenul indică procesul de conducere a înțelesului unui text dinlăuntrul său în afară sa, spre cititor, adică procesul de explicare. Termenii derivați au căpătat înțelesuri specifice, tehnice, cum ar fi *epexegeza* – explicarea unui text, și *eisegeza* – citirea (cel mai probabil, forțată), a unei idei într-un text

⁸ C.F. Evans, *Is 'Holy Scripture' Christian?* (London: SCM, 1971), 33.

⁹ A. Thiselton, *The Two Horizons. New Testament Hermeneutics and Philosophical Description* (London: Paternoster, 1980), 10-12.

dat (*eisegeza* are, astfel, un înțeles negativ, de trădare a înțelesului original al textului, fiind opusul exegezei). În mod tradițional, exegeza reprezintă încercarea de a explica un text în contextul său și de a formula acele reguli și metode de interpretare care ne dau acces la înțelesul original al autorului, la percepția destinatarului primar.

Pe ansamblu, astfel, s-au putut evidenția următoarele distincții între exegeză, interpretare, hermeneutică:¹⁰

1. Interpretarea este un termen care se folosește într-un mod mai puțin tehnic, mai general decât hermeneutica și exegeza. Obiectul unei acțiuni de interpretare poate fi variat, adică se poate face interpretarea unui text, a unui discurs, a gesturilor, a unui obiect artistic (sculptură, pictură, grafică, muzică), etc. În comparație cu interpretarea, obiectul exegezei și al hermeneuticii tinde să fie reprezentat mai ales de texte. S-ar putea spune, la modul general, că interpretarea include exegeza și hermeneutica.
2. Hermeneutica reprezintă filosofia sau ghidul de realizare și integrare a înțelesului unui text în înțelegerea cititorului contemporan. Analiza hermeneutică include, astfel, analiza exegetică, și merge dincolo de aceasta. Hermeneutica este interesată în general de natura procesului interpretativ și de condițiile cărora trebuie să se supună înțelegerea de bază a unui text, precum și aplicațiile sale. Astfel, ea se ocupă de înțelesul unui text vizavi de corectitudinea tehnicilor

---

¹⁰ S. E. Porter, *Handbook to Exegesis of the New Testament* (Leiden: Brill, 1997), 3-6.

exegetice și a presupuzițiilor culturale referitoare la conturarea și aplicarea acestui înțeles.

3. Exegeza se preocupă cu interpretarea directă, nemijlocită a textului, luat în contextul său. Concluzia procesului de exegeză se formulează în termenii „Acest pasaj se înțelege (era înțeles) așa și așa.”

R.T. France descrie exegeza, și anume exegeza gramatical-istorică, drept o „descoperire a ceea ce a intenționat cu adevărat autorul”, care implică în gradul cel mai deplin folosirea datelor lingvistice, literare, istorice, arheologice, și altor informații conexe, relevante pentru mediul în care a scris autorul.¹¹

În altă parte (citat de Marshall 1979:252) France consideră că exegeza este „descoperirea a ceea ce textul înseamnă în sine însuși, adică intenția originală a scriitorului, și înțelesul pe care pasajul l-ar fi avut pentru cititorul inițial.”

S-ar putea spune, în concluzie, că exegeza reprezintă un studiu îndreptat spre înțelegerea sensului primar al unui text, adică spre stabilirea mesajului trimis de autor destinatarului primar.¹² Din punct de vedere creștin, exegeza poate fi înțeleasă și ca știința și arta de a preciza sensul Scripturii Sfinte.¹³ Metoda folosită cu precădere în exegeza biblică contemporană este analiza istorică-gramaticală a textului, adică discutarea sensului așa cum reiese el din gramatica limbii folosite

¹¹ R.T. France, „Inerrancy and New Testament Exegesis”, *Themelios* 1.1 (Autumn 1975): 12-18.

¹² Sensul primar al textului în contextul său inițial este fundamental pentru înțelegerea sa de mai târziu, în alte contexte.

¹³ Exegesis, în *The New Catholic Dictionary*. Exegeza se folosește de regulile hermeneuticii (*hermeneuo* – a interpreta) care înseamnă, potrivit aceluiași dicționar, arta și știința de a interpreta Sfânta Scriptură, de a explora sensurile ei.

(morfologie, sintaxa) și din evaluarea contextului istoric și cultural.¹⁴

Dacă se pune problema metodei, în cazul textelor biblice, ar trebui făcute însă câteva precizări. O bună abordare a textului în vederea recuperării și accesării înțelesului său de bază nu se poate baza doar pe metoda istorico-gramaticală, aceasta fiind în mare o reacție reformată la exegeza de tip scolastic a romano-catolicismului. Ea dă asigurarea unei ancorări mai puternice în istorie și în regulile de bază ale comunicării, ale psihologiei și ale limbajului, dar nu poate asigura pe deplin receptarea înțelesului unui text biblic. De aceea, trebuie luate în considerare și alte cerințe, cum ar fi cercetarea și evaluarea înțelesului în contextul comentariilor creștine istorice asupra Scripturii (Părinții Bisericii, diverse tradiții, comentatori contemporani confirmați ca oameni ai lui Dumnezeu în comunitățile lor), cercetarea înțelesului pasajelor biblice într-o stare de închinare personală pentru a beneficia de lumina Duhului Sfânt și de scopul Scripturii, acela de a media prezența lui Dumnezeu în viața credinciosului și de a motiva, echipa, pe creștin în vederea trăirii unei vieți frumoase, sfinte, bogate în rezultate binecuvântate.

Întrebarea fundamentală a exegezei rămâne, în final, aceasta: care este mesajul pe care autorul a dorit să îl comunice destinatarului său primar?

Această definiție a exegezei poate fi aplicată și textelor laice. De exemplu, pentru a înțelege următoarele pasaje trebuie cercetate contextul, gramatica textului, etc..

---

¹⁴ Aparte de metoda analizei istorice-gramaticale a unui text există și alte metode de interpretare: alegorizări, spiritualizări, abordări canonice, sociologice, antropologice, psihologice, feministe, fundamentaliste, de tip teologia eliberării sociale, etc.

Exemple de exegeză pe texte laice:

Ce vrea autorul să spună cititorului său primar?

1. Titlu de ziar:

Campus școlar privat de șapte milioane de euro, construit în Pantelimon.¹⁵

Discutați sensurile cuvântului „privat”.

2. Extras dintr-un interviu:

Text : „Omul vechi rămâne în noi până la ultima suflare.” (Ștefan Bastovoi).

Discutați sensurile expresiei „ultima suflare”.

Context :

Părinte, nu ați încercat nici o clipă să vă ascundeți trecutul tumultos. Să se datoreze asta faptului că nu v-ați desprins total de „omul vechi” care ați fost? Omul care ați fost pînă la călugărire a rămas adormit undeva în străfundurile sufletului și ale conștiinței Sfinției Voastre, așteptînd prilejul deșteptării, ori a „murit” odată cu tunderea în monahism?

Ceva a murit, ceva a mai rămas. Altfel nici nu se poate, cititi Patericurile, așa e monahismul. Sigur că omul vechi rămîne în noi pînă la ultima suflare așteptînd, după cum zici, prilej să se trezească. Dar trebuie să găsim limbă comună și cu el, cu omul acesta vechi din noi, să-l mai certăm, să-l mai punem la treabă. Prostii a făcut destule, ajunge!, acum să mai facă și ceva bun, măcar cât poate. În ce privește trecutul, ce am eu a ascunde? Om ca toți oamenii, trecut ca tot trecutul. Nici nu mă laud, nici nu mă rușinez. Eu trăiesc cu

¹⁵ Titlu în *Capital Online*, luni, 18 iunie, 2007.

convingerea că trecutul nu există. Hristos a venit și a pus capăt trecutului. Și eu mă rog Lui ca fiecare clipă a vieții mele să fie un nou început, o nouă naștere și să nu mai socotească niciodată trecutul meu, pentru că trecutul întotdeauna e un hău plin de mizerie și de tristețe, pentru că trecutul este moarte. Veșnicia nu are trecut.¹⁶

Participanții la procesul exegetic sunt multipli: autorul, cititorul, textul, contextul. Accentul pus pe fiecare din ei, la rând și specific, a condus la mai multe tipuri de definire a exegezei.

---

¹⁶ Claudiu Târziu, „Omul religios” (interviu cu Ștefan Bastovoi), *Rost* 1, martie, 2003, cf. <http://www.rostonline.org/rost>, 1 oct. 2006.

Bibliografie

- Bailey, J. L., Vander Broek, L. D., *Literary forms in the New Testament* (London: SPCK, 1992).
- Barr, J., *The Semantics of Biblical Language* (Oxford: OUP, 1961).
- Bock, D. L., Fanning, B. M. (eds), *Interpreting the New Testament Text* (Wheaton, IL: Crossways Books, 2006).
- Bălănescu, O., *Texte și pre-texte. Introducere în pragmatică* (București: Ariadna 98, 2005).
- Burge, G. M., *Interpreting the Gospel of John* (Grand Rapids, MI: Baker Book, 1992).
- Carson, D. A., *Probleme exegetice* (tr. Alina Giurgiu, Sibiu: Betania, 1998).
- Cotterell, P., Turner, M., *Linguistics and Biblical Interpretation* (London: SPCK, 1989).
- Egger, W., *Metodologia Noului Testament* (tr. Dumitru Groșan, Cluj: Galaxia Gutenberg, 2006).
- Fee, G. D., *Exegeza Noului Testament* (tr. Alina Giurgiu, Sibiu: Colegiul Biblic Betania, 1998).
- Fee, G. D., Stuart, D., *Biblia ca literatură*, (tr. Adrian Pastor, Cluj-Napoca: Logos, 1995).
- Gheorghe M., *Epistola către Tit. Ghid exegetic pe textul grecesc* (Arad: Multimedia, 2002).
- Hagner, D. A., *New Testament Exegesis and Research: A Guide for Seminarians* (Pasadena, California: Fuller Seminary Press, 1999).

- Kaiser, W., Jr., Silva M., *Principii de hermeneutică biblică* (Cluj-Napoca: Logos, 2006).
- Klein, W. W., Blomberg, C. L., Hubbard, R. L. jr., *Introduction to Biblical Interpretation* (London: Word, 1993).
- Lamsa, G. L., *Idioms in the Bible explained and A Key to the Original Gospels* (San Francisco, CA: Harper and Row, 1985).
- Liefeld, W. L., *Interpreting the Book of Acts* (Grand Rapids, MI: Baker Book, 1995).
- Longenecker, R., *Biblical Exegesis in the Apostolic Period* (Grand Rapids / Vancouver: Eerdmans / Regent College, 1999)
- Longman III, T., *Literary Approaches to Biblical Interpretation* (Leicester, UK: Apollos, 1987).
- McDill, W., *Predicarea Eficientă. 12 Deprinderi Esențiale* (Oradea: Editura Universității Emanuel, 2006);
- McKnight, S., *Interpreting the Synoptic Gospels* (Grand Rapids, MI: Baker Book, 1988).
- Michaels, J. R., *Interpreting the Book of Revelation* (Grand Rapids, MI: Baker Book, 1992).
- Miller, C., *Marketplace Preaching. How to Return the Sermon to Where It Belongs* (Grand Rapids, MI: Baker Books, 1995)
- Osborne, G.R., *The Hermeneutical Spiral. A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation* (Downers Grove, IL: IVP, 1991).
- Pânzaru, I., *Practici ale interpretării de text* (Iași: Polirom, 1999).
- Pârvu, I., *Cum se interpretează operele filosofice* (București: Punct, 2001).
- Porter, S. E., *Handbook to Exegesis of the New Testament* (Leiden: Brill, 1997).

- Porter, S. E. (ed), *Dictionary of Biblical Criticism and Interpretation* (Abingdon, Oxon UK (New York, NY): Routledge, 2009)
- Poythress, V. S., *Science and Hermeneutics* (Leicester, UK: Apollos, 1988).
- Ricouer, P., *Eseuri de hermeneutică* (tr. Vasile Tonoiu, București: Humanitas, 1995).
- Robinson, H., *Arta Comunicării Adevărului Biblic* (Cluj: Logos, 1998);
- Ross, Ch., and Sibley, R., (ed), *Illuminating Eco: On the Boundaries of Interpretation*, Aldershot: Ashgate. 2004.
- Silva, M., *God, Language and Scripture. Reading the Bible in the light of general linguistics* (Leicester, UK: Apollos, 1990).
- Schleiermacher, F.D.E., *Hermeneutica* (tr. I.N. Râmbu, Iași: Polirom, 2001).
- Schreiner, T. R., *Interpreting the Pauline Epistles* (Grand Rapids, MI: Baker Book, 1990).
- Thiselton, A., *The Two Horizons. New Testament Hermeneutics and Philosophical Description* (London: Paternoster, 1980).
- Idem*, *New Horizons in Hermeneutics. The Theory and Practice of Transforming Biblical Reading* (London: HarperCollins, 1992).
- Trotter, A. H., jr., *Interpreting the Epistle to the Hebrews* (Grand Rapids, MI: Baker Book, 1997).
- Tuckett, C.M., *Reading the NT. Methods of Interpretation* (London: SPCK, 1990 (1987)).
- Umberto Eco, *Limitele Interpretării*, Ștefania Mincu și Daniela Bucșă (trad), Constanța: Editura Pontica, 1996.